

Władca historycznej wyobraźni. O Sienkiewiczowskiej wizji historii

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Juliusz Kleiner, *Artyzm Sienkiewicza*, [w:] tegoż, *Sztychy*, Kraków 1951, s. 362.
- Źródło: Michał Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, t. 2, Warszawa 1927, s. 324.
- Źródło: Stanisław Brzozowski, *Wczesne prace krytyczne*, Warszawa 1988, s. 97.
- Źródło: Iwona Sobczyk, *Trudno pozbyć się Sienkiewicza z polskiej głowy*, „Gazeta Wyborcza” 9.03.2018, s. 12.
- Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Potop*, Warszawa 2001, s. 274.
- Źródło: Bolesław Prus, *Ogniem i mieczem – powieść z dawnych lat*, [w:] tegoż, *Trylogia Henryka Sienkiewicza. Studia, szkice, polemiki*, red. T. Jodełka, Warszawa 1962, s. 195.
- Źródło: Henryk Sienkiewicz, *O powieści historycznej*, [w:] tegoż, *Dzieła: Szkice literackie*, t. 45, Warszawa 1951, s. 114.

literackie, t. 43, Warszawa 1751, s. 110.

- Źródło: Michał Szukała, *Sienkiewicz a historia w świetle nowych badań*, dostępny w internecie: <https://culture.pl/pl/artykul/sienkiewicz-a-historia-w-swietle-nowych-badan> [dostęp 23.12.2020].

Władca historycznej wyobraźni. O Sienkiewiczowskiej wizji historii

Mapa

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

[Julian Krzyżanowski](#) w jednym z esejów poświęconych twórczości Henryka Sienkiewicza stwierdził żartobliwie, że wizja historii zaprezentowana na kartach powieści historycznych autora *Trylogii* miała tak wielką moc, że całe pokolenia Polaków wychowały się w przekonaniu, iż reżyserami zwycięstwa grunwaldzkiego poza Władysławem Jagiełłą są Maćko i Zbyszko z Bogdańca, a wycieczki Andrzeja Kmicica do obozu szwedzkiego ocaliły klasztor na Jasnej Górze. Tworzone przez Sienkiewicza w czasie zaborów powieści historyczne miały nie tylko barwnie rekonstruować przeszłość Rzeczypospolitej, ale także ukazywać jej dawną wielkość, a tym samym formować mit kompensacyjny pozwalający wesprzeć morale i pokrzepić serca Polaków.

Twoje cele

- Poznasz cechy charakterystyczne powieści historycznych Henryka Sienkiewicza.

- Poznasz przyczynę kreowania przez Henryka Sienkiewicza obrazu historii Rzeczypospolitej.
- Prześledzisz sposób kreowania obrazu historii w powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza.
- Porównasz wybrane fragmenty powieści historycznych Henryka Sienkiewicza z innymi źródłami, aby określić podobieństwa i różnice w sposobie przedstawiania historii w poszczególnych tekstach.
- Wskażesz elementy powieści historycznych Henryka Sienkiewicza, na które powinien zwrócić uwagę współczesny czytelnik tej literatury.

Przeczytaj

Literatura historyczna

Obrazy przeszłości pojawiały się już w twórczości starożytnych (Homera, Wergiliusza), potem też np. w dziełach Szekspira. Nie można jednak traktować ich utworów jako literatury historycznej w ścisłym znaczeniu, ponieważ twórcy ci kierowali się głównie intuicją oraz wyobraźnią, nie zawsze sięgając po wiarygodne źródła historyczne. Pierwszym świadomym pisarzem historycznym był Walter Scott, który w swoich utworach powrócił do tradycji średniowiecznej legendy rycerskiej, aby ukazać przeszłość rodzinnej Szkocji.

Literatura historyczna stała się szczególnie popularna w XIX wieku w państwach, które utraciły niepodległość.

Na pierwszy plan wysuwała się w niej problematyka wolnościowa. W Polsce w okresie romantyzmu rozwinęła się nowa odmiana powieści historycznej – powieść poetycka. W *Grażynie* czy w *Konradzie Wallenrodzie* Adama Mickiewicza czytelnik przenosi się do średniowiecza, *Zamek kaniowski* Seweryna Goszczyńskiego nawiązuje do wydarzeń z okresu [koliszczyzny](#), które miały miejsce w wieku XVIII. Odwoływanie się do czasów minionych było wówczas wyrazem zaangażowania w sprawy narodowe. Z powodu cenzury pisarze wykorzystywali przeszłość jako maskę historyczną do przekazywania czytelnikom istotnych treści patriotycznych. Od autorów nie wymagano daleko posuniętej wierności wobec źródeł. W 1828 roku anonimowy krytyk napisał o jednym

Henry Raeburn, *Sir Walter Scott*, 1822
Walter Scott (1771–1832) – szkocki poeta i powieściopisarz; do najbardziej znanych jego utworów należą powieści *Waverley*, *Ivanhoe*, *Rob Roy*

Źródło: domena publiczna.

z romantycznych tekstów: „granice między historią a romansem historycznym są tak bliskie, iż się prawie łączą”¹.

W dobie pozytywizmu popularność powieści historycznych została ugruntowana dzięki twórczości takich pisarzy, jak [Józef Ignacy Kraszewski](#) i Henryk Sienkiewicz. Nie mogąc pisać o czasach sobie współczesnych, przede wszystkim o wnioskach wynikających z kolejnych klęsk powstańczych, ubierali swoje rozważania w kostium historyczny.

W 1884 roku Sienkiewicz wydał *Ogniem i mieczem*, w roku 1886 ukazał się *Potop*, następnie w 1888 – *Pan Wołodyjowski*. *Trylogia* – najślynniejszy cykl powieściowy Sienkiewicza, opowiada

o najdramatyczniejszych momentach w historii Rzeczypospolitej. Kilkanaście lat później, w 1900 roku pisarz wydał *Krzyżaków*, w których powrócił do zwycięstwa grunwaldzkiego, w 1906 powieść *Na polu chwały*, a w roku 1914 – *Legiony*. Jedynie *Quo vadis*, osnute na tle historii Rzymu i prześladowań pierwszych chrześcijan, nie odnosiło się do historii Polski i Polaków. Sienkiewicz był kontynuatorem powieści historycznej w typie Waltera Scotta. Wzorem szkockiego pisarza starał się wiernie odtwarzać prawdę dziejową, prezentować realia polityczne. Łączył z tym koloryt lokalny opisywanego kraju oraz społeczeństwa.

Kazimierz Mordasewicz, *Henryk Sienkiewicz*, 1899

Źródło: domena publiczna.

Ekspozycja w muzeum Henryka Sienkiewicza w Poznaniu

Źródło: Koefbac, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 4.0.

Twórczość historyczna Henryka Sienkiewicza cieszyła się dużą popularnością wśród czytelników. Zróznicowane były natomiast opinie krytyków, którzy niejednokrotnie zarzucali autorowi *Trylogii* pomijanie historycznych faktów, uproszczenia, brak sympatii np. do ukraińskich chłopów czy idealizację wybranych postaci historycznych. Krytyk literacki Stanisław Brzozowski określił Sienkiewicza mianem „[tromtadrackiego mitomana](#)”². Doceniano przede wszystkim siłę poetyckości *Trylogii*. Bolesław Prus w recenzji poświęconej *Ogniem i mieczem* pisał:

” Bolesław Prus

Ogniem i mieczem – powieść z dawnych lat

Dzieła sztuki składają się z dwu czynników, jakby z ciała i duszy. Duszą ich są przyczyny i zasadnicze cechy zjawisk, ciałem: ton, barwa, język, słowem – to, co nazywamy formą [...]. Duszy powieści *Ogniem i mieczem* stanowiąc brak cech wielkich i nowych, nade wszystko zaś jest ona koślawą, gdyż jest nieprawdziwą. Za to forma tego i wszystkich innych utworów Sienkiewicza wydaje mi się tak piękną, że my, literaci, moglibyśmy uczyć się na niemu sztuki pisania. Nie

twierdzą, że jest ona jedyną, najlepszą formą, ale że należy do najlepszych, jakie nasza literatura wydała.

Źródło: Bolesław Prus, *Ogniem i mieczem – powieść z dawnych lat*, [w:] tegoż, *Trylogia Henryka Sienkiewicza. Studia, szkice, polemiki*, red. T. Jodełka, Warszawa 1962, s. 195.

Juliusz Kossak, *Ogniem i mieczem – Pochód Chmielnickiego*, 1885

Źródło: domena publiczna.

Podejście Henryka Sienkiewicza do kwestii historycznych było warunkowane przez kilka czynników. Pisarz pragnął jak najdokładniej rekonstruować przeszłość. Pracę nad powieściami poprzedzała lektura dostępnych dzieł naukowych dotyczących określonej epoki. Sienkiewicz, przygotowując się do pisania *Trylogii*, czytał m.in. kroniki Wespazjana Kochowskiego, poematy epickie i biograficzne Samuela Twardowskiego, liczne pamiętniki, np. *Nową Gigantomachię* Augustyna Kordeckiego, przeora klasztoru na Jasnej Górze. Znał także *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska, studiował listy i wiersze. Pisząc, musiał się liczyć z ograniczeniami cenzury. Jako mieszkaniec zaboru rosyjskiego nie mógł umieścić w *Potopie* określenia „Moskale”, które zastąpił nazwami „[Hiperborejczykowie](#)” i „[Septemtrioni](#)”. Nieścisłości faktograficzne, o które oskarżali pisarza późniejsi krytycy, często wynikały z ówczesnego stanu wiedzy – w czasie, gdy Sienkiewicz tworzył *Potop*, powszechne było przekonanie, że punktem zwrotnym w dziejach wojny polsko-szwedzkiej było oblężenie Jasnej Góry.

Z drugiej strony pisarstwo historyczne autora *Trylogii* było motywowane także patriotyzmem. Sienkiewicz chciał przedstawiać opisywane wydarzenia w sposób barwny i intrygujący, ku „pokrzepieniu serc” Polaków. Uważał, że ze śledzenia „wielkich historycznych wydarzeń [...] wypływa otucha”³, co wymaga nie tylko powielania faktów historycznych, ale także twórczego ich wykorzystania. W wygłoszonym w 1889 roku odczycie zatytułowanym *O powieści historycznej* Henryk Sienkiewicz mówił:

” Henryk Sienkiewicz

O powieści historycznej

Fantazja na tle dziejów znajduje nie tylko pole, ale i dane ogólne autentyczne, na mocy których może odgadywać logicznie i prawdopodobnie zjawiska szczegółowe. [...] powieść historyczna nie tylko nie potrzebuje być poniewieraniem prawdy dziejowej, ale może być jej objaśnieniem i dopełnieniem. Ona powlecze odpowiednią barwą szare mury wzniesione przez historię, ona wypełni odpowiednio ich szczeliny, odtworzy na mocy analogii odarte przez czas ornamenta, odgadnie to, co być mogło, wygrzebie, co zostało zapomniane, i nie przekręcając zdarzeń dziejowych, może ułatwić ich zrozumienie.

Źródło: Henryk Sienkiewicz, *O powieści historycznej*, [w:] tegoż, *Dzieła: Szkice literackie*, t. 45, Warszawa 1951, s. 116.

Autor *Trylogii* nie szczędził Polakom trudnych prawd o nich samych. Na obraz szlachty składają się nie tylko cnoty, ale i sarmackie wady. Sienkiewicz ironizował, krytykował, zakładając, że współcześni mu rodacy będą potrafili odnaleźć w dziełach opisujących przeszłość aktualną diagnozę społeczeństwa. Ukazywał prawa rządzące procesami historycznymi. W takim układzie wierność wobec wybranych faktów stawała się drugorzędna. Odpowiednie manipulowanie zdarzeniami pozwalało nie komplikować problematyki moralno-politycznej w powieściach przeznaczonych dla masowego odbiorcy, niezdającego sobie sprawy z historycznych niuansów. Najistotniejsze było dla autora główne przesłanie powieści: naród może odnaleźć w sobie siłę i odrodzić się, nawet jeśli wcześniej Polacy okazali słabość charakteru. Historyk Konrad Bobiatyński zauważa, że:

Sienkiewicz a historia w świetle nowych badań

Ulubionymi historykami Henryka Sienkiewicza byli ci, którzy romantycznie przekazywali piękno [...] epoki i pogłębione portrety psychologiczne jej bohaterów, a nie ścisłą wiedzę na te tematy.

Źródło: Michał Szukała, *Sienkiewicz a historia w świetle nowych badań*, dostępny w internecie: <https://culture.pl/pl/artykul/sienkiewicz-a-historia-w-swietle-nowych-badan> [dostęp 23.12.2020].

Juliusz Kossak, *Potop – Kmicic z Oleńką na kuligu*, 1885

Źródło: domena publiczna.

Stosunek Henryka Sienkiewicza do przeszłości uwzględniał zatem nie tylko prawdę źródeł, ale także prawdę mitu i domowej opowieści. Pisarz podporządkowywał tworzoną przez siebie narrację określonym celom. Upamiętnianie heroizmu przodków, unikanie problematyki związanej z narodową martyrologią pozwoliło mu odbudować narodowe poczucie wartości. Jak twierdzi Grażyna Borkowska: „*Trylogię* powszechnie traktowano w XIX wieku jako epopeję narodową, najwybitniejszą powieść w całej polskiej literaturze”⁴.

Słownik

apologetyczny

(gr. *apologētikós* – broniący) – broniący przed zarzutami, usprawiedliwiający, a zarazem pochwalny

germanizacja

(franc. *germanisation*) – narzucanie bądź przyswajanie kultury niemieckiej i języka niemieckiego

koliszczyzna

powstanie chłopów ukraińskich przeciw uciskowi ze strony szlachty polskiej, które wybuchło w 1768 roku na Ukrainie Prawobrzeżnej (prawy brzeg Dniepru)

kompensacja

(łac. *compensatio* – wyrównanie rachunków < *compensare* – równoważyć) – równoważenie uczucia własnej niższości w pewnej dziedzinie przez dążenie do zaznaczenia swej wartości w innej jako reakcja na frustrację

mitomania

(franc. *mythomanie* < franc. *mythe* + *manie* < gr. *mythos* – mowa, słowo, legenda) – skłonność do zmyślania, fantazjowania, opowiadania niestworzonych historii

rusyfikacja

(franc. *russification*) – narzucanie bądź przyjmowanie kultury rosyjskiej i języka rosyjskiego

tromtadracki

krzykliwy, efekciarski; twórcą wyrazu był Jan Lam (1838–1886), polski powieściopisarz i satyryk

utilitaryzm

(łac. *utilitas* – użyteczność, korzyść, dobro) – pogląd etyczny głoszący, że to, co dobre, jest pożyteczne, że miarą słuszności postępowania winna być

użyteczność jego skutków, a celem działania moralnego, społecznego,
politycznego powinna być przewaga przyjemności nad bólem i szczęście ludzi

Mapa myśli

Polecenie 1

Zapoznaj się z mapą myśli. Do poszczególnych informacji dopisz tytuły powieści i konkretne przykłady realizacji Sienkiewiczowskiej wizji historii. Mapę myśli możesz również uzupełnić stosownymi cytatami.

Polecenie 2

W kilku zdaniach napisz, jak oceniasz Sienkiewiczowską wizję historii. Zastanów się, jak mogła wpływać na czytelników współczesnych autorowi, a jak wpływa na dzisiejszych odbiorców.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Wskaż trzy cele, dla których Henryk Sienkiewicz dopuszczał się manipulowania faktami historycznymi w swoich powieściach.

Ćwiczenie 2

Przeczytaj fragmenty recenzji poświęconych poszczególnym częściom *Trylogii* Henryka Sienkiewicza. Wymień zarzuty oraz pochwały, które krytycy kierowali pod adresem twórczości autora. Oceń ich zasadność z punktu widzenia współczesnego czytelnika.

” Juliusz Kleiner

Artyzm Sienkiewicza

[...] pisząc *Ogniem i mieczem*, Sienkiewicz dał coś więcej niż powieść historyczną i – coś innego. Przemienił historię w powieść. Dał istotną dynamikę losu zbiorowego, dał organiczną, niepowstrzymaną lawinę wypadków, w której biorą udział bliskie nam sercem jednostki, ale w której rzeczywistością naczelną, istotą walczącą, triumfującą, upadającą, porwaną przez moce losu i zarazem tymi mocami władnącą jest zbiorowość – społeczeństwo, naród [...]. *Ogniem i mieczem* dało dowód, że Sienkiewicz umie przeciwstawić odrębne światy i w ich kontraście ukazać logikę starć i kataklizmów dziejowych.

Źródło: Juliusz Kleiner, *Artyzm Sienkiewicza*, [w:] tegoż, *Szttychy*, Kraków 1951, s. 362.

” Michał Bobrzyński

Dzieje Polski w zarysie

Jako optymista w dziejach upadku może wystąpić tylko poeta, piszący powieść historyczną, bo ten z historii prawdziwej może sobie dowolnie wybierać to, co do jego poetycznego obrazu się nadaje, idealizować osobistości historyczne i wypadki, krytyki się nie obawiając. Kiedy historyk musi przedstawić dzieje, jakie w rzeczywistości były, poeta może je przedstawiać, jakie w jego wyobraźni być powinny. Ta jest różnica między *Trylogią* Sienkiewicza a *Szkicami* Kubali.

Na ogół społeczeństwa, na szerokie jego warstwy zawsze oddziaływać będą więcej historyczne powieści niż historyczne

badania i prace, dla których naga prawda obowiązuje. Prawda ta konieczna jest jednak dla tych, którzy w historii szukają doświadczenia i nauki w rządzeniu społeczeństwem i państwem, do którego są powołani, i w ogóle dla tych, którzy na rozwój narodu chcą wpływać. Zabarwienie historii optymistyczne lub pesymistyczne, odbiegające od prawdy, odebrałoby jej wartość kształcącą. Miała ją dla nas w czasie niewoli i zaborów, będzie ją miała jeszcze w wyższym stopniu w dobie własnych rządów, która się rozpoczęła.

Źródło: Michał Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, t. 2, Warszawa 1927, s. 324.

” Stanisław Brzozowski

Wczesne prace krytyczne

Niezdolność wyjścia poza swoje ja jest rzeczą w całym światopoglądzie Henryka Sienkiewicza zasadniczą: podstawą jego pojmowania świata jest postulat, że jego ja, takie, jakie zna on w swej codziennej empirycznej samowiedzy, musi mieć bezwzględne znaczenie, którego w żadnym razie utracić nie może. Ilekroć temu ja cośkolwiek w jakikolwiek sposób zagraża, niesłychanie wysubtelniony instynkt samozachowawczy osłania je nieprzenikalnym pancerzem obojętności [...]

Źródło: Stanisław Brzozowski, *Wczesne prace krytyczne*, Warszawa 1988, s. 97.

Ćwiczenie 3

Przeczytaj fragment wywiadu z badaczem literatury Ryszardem Koziołkiem dotyczącym powieści historycznych Henryka Sienkiewicza. Sprawdź swoją znajomość tekstu, zaznaczając Prawda/Falsz.

” Iwona Sobczyk

Trudno pozbyć się Sienkiewicza z polskiej głowy

Sienkiewicz dzieli. Ci, którzy nie widzą w nim narodowego wieszczka, mają skłonność do traktowania go z pobłażaniem. Wiadomo, potrząsanie szabelką, krzepienie serc, zaścianek.

– Ta pobłażliwość jest niebezpieczna. Bo to jest lekceważenie czegoś, co na nas wpływa i co ma ogromną siłę oddziaływania. Trochę jakbyśmy lekceważyli pewien rodzaj wirusa tylko dlatego, że go nie widzimy. Trudno się pozbyć Sienkiewicza z polskiej głowy. Ważniejsze jest, jak udało mu się tam wejść? Przede wszystkim Sienkiewicz jest pierwszym polskim pisarzem, którego czytano bez względu na klasę społeczną. Swoim pisarzem uczyniła go arystokracja, ale zachowały się też świadectwa, które mówią o tym, że był czytany na głos w społecznościach chłopskich, niepiśmiennych – przez miejscowego pisarza, ekonoma, kogoś, kto czytać potrafił. I tam też cieszył się ogromną popularnością. To jest zagadka, że pisarz, który uchodzi za konserwatystę, apologetę szlachty, który prezentuje lekceważący czy też wręcz pogardliwy stosunek do klas niższych, jest przez te klasy traktowany z taką atencją. Stanisław Brzozowski mówił, że chłopci czytają go dlatego, że też chcieliby nic nie robić jak szlachta, że on daje im obraz życia wytęsknionego, pozbawionego codziennej udręki.

Rzekoma prostota Sienkiewicza jest zwodnicza. Przede wszystkim sama idea pokrzepienia serc, która sugeruje jakiś naiwny optymizm – ona się nie sprawdza już nawet przy nieco uważniejszej lekturze.

Przecież wszystkie części „Trylogii” kończą się źle. Wojny nie cichną, konflikty nie zostają zażegnane, mowa jest wprost o nienawiści, która zatruwa pobratymcze serca. Sienkiewicz uchwycił moment kryzysu i początku końca Rzeczypospolitej. Więc jak to jest, że czytając, widzimy dramat i katastrofę, odkładamy książkę i mamy poczucie, że jest fantastycznie? To nie jest mesjanizm, Sienkiewicz nie cierpił mesjanizmu. On jest witalistyczny, zmysłowy, uważał, że literatura powinna pobudzać do życia. I tak to rzeczywiście działa – tworzy u czytelnika iluzję krzepy narodowej.

To co chce krzepić Sienkiewicz?

– Życie. On o tym pisze jeszcze jako felietonista, gdy zachwyca się angielskimi kobietami galopującymi konno po parkach, które zażywają ruchu na świeżym powietrzu, podczas gdy nasze kobiety są pozamykane, osłonięte przed wiatrem i słońcem, co odbija się na kondycji polskiego społeczeństwa. Z podobną tezą będzie porównywał polskie i niemieckie bydło. Oczywiście niemieckie jest większe, bardziej produktywnie. Sienkiewicz jest przeniknięty duchem witalistycznym, który w tej epoce ma potężne wsparcie w postaci teorii Darwina. Przetrwać mają te narody, które są w stanie wzbudzić w sobie rodzaj przewagi biologicznej, a postęp cywilizacyjny jest najważniejszym instrumentem tej przewagi. Zdolność biologicznego przetrwania staje się dla Sienkiewicza kategorią polityczną. Widział na własne oczy, co spotkało Indian amerykańskich.

Źródło: Iwona Sobczyk, *Trudno pozbyć się Sienkiewicza z polskiej głowy*, „Gazeta Wyborcza” 9.03.2018, s. 12.

Ćwiczenie 4

Wyjaśnij, dlaczego w opinii Ryszarda Koziołka twórczości Henryka Sienkiewicza nie można lekceważyć. Ustosunkuj się do opinii badacza, formułując jeden argument.

Ćwiczenie 5

Przypomnij sobie powieści historyczne Henryka Sienkiewicza, w których pojawia się obraz polskiej szlachty. Porównaj go z historycznymi informacjami na temat sarmatyzmu. Odnosząc się do konkretnych tekstów, wskaż dwa przykłady Sienkiewiczowskiej wierności historii oraz dwa odstępstwa od prawdy historycznej w sposobie kreowania tej grupy społecznej.

Ćwiczenie 6

Przeczytaj fragment wypowiedzi Konrada Bobiatyńskiego. Określ tezę autora, następnie zestaw ją z podanym fragmentem *Potopu* Henryka Sienkiewicza. Sformułuj dwa wnioski.

” Dr Konrad Bobiatyński:

Zachowanie Janusza i Bogusława Radziwiłłów to sprawa bardzo złożona. Historycy patrzą na nią w sposób dużo bardziej zniuansowany sposób, niż nasz wielki powieściopisarz. Ich postawy nie należy rozpatrywać w oderwaniu od uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych oraz postawy całej magnaterii polskiej i litewskiej.

Historycy uważają, że po zajęciu, splądrowaniu i spaleniu Wilna przez wojska moskiewskie Janusz Radziwiłł miał do wyboru tylko dwie możliwości: poddanie się królowi szwedzkiemu lub carowi. Po odrzuceniu przez Aleksego Michajłowicza wstępnych warunków porozumienia Radziwiłł nie miał innego wyboru. Jego decyzji nie można więc pojmować w kategoriach zdrady w takim rozumieniu jak czyni się to obecnie. Można zauważyć, że po ucieczce Jana Kazimierza jego poddani mogli czuć się zwolnionymi z przysięgi wobec króla, który pozostawił ich na pastwę wroga. Musieli więc szukać ratunku dla swoich małych ojczyzn.

” Henryk Sienkiewicz

Potop

- Słuchaj – rzekł książę – czas powiedzieć ci wszystko...

Rzeczpospolita ginie... i zginąć musi. Nie masz dla niej na ziemi ratunku. Chodzi o to, by naprzód ten kraj, tę naszą ojczyznę bliższą, ocalić z rozbicia... a potem.... potem wszystko odrodzić z popiołów, jako się feniks odradza.... Ja to uczynię.... i tę koronę, której chcę,

włożę jako ciężar na głowę, by z onej wielkiej mogiły żywot nowy wyprowadzić... Nie drżj! ziemia się nie rozpada, wszystko stoi na dawnym miejscu, jeno czasy nowe przychodzą... Oddałem ten kraj Szwedom, aby ich orężem drugiego nieprzyjaciela pohamować, wyżenąć go z granic, odzyskać, co stracone, i w jego własnej stolicy mieczem traktat wymusić... [...] Po raz dziesiąty i setny pytam: gdzie inny środek ratunku? Niech się więc dzieje wola Boża! Biorę ten ciężar na ramiona. Szwedzi są za mną, elektor, nasz krewny, pomoc przyrzeka. [...] Od zwycięstw i rozszerzenia granic rozpocznę panowanie domu mego. Zakwitnie spokój i pomyślność, ogień nie będzie palił wsi i miast. Tak będzie i tak być musi... [...]

Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Potop*, Warszawa 2001, s. 274.

Ćwiczenie 7

Charakterystycznym rysem w sposobie przedstawiania przez Henryka Sienkiewicza polskich władców oraz dowódców wojskowych była ich idealizacja. Zastanów się, jakie mogły być cele takiego zabiegu, biorąc pod uwagę sytuację Polaków w XIX wieku. Sformułuj odpowiedź pisemną.

Ćwiczenie 8

Zapoznaj się z fragmentami *Potopu* Henryka Sienkiewicza. Wymień cechy Polaków, na które zwraca uwagę autor. Określ cel takiego, a nie innego sposobu ich przedstawienia.

Cytat 1.

” Mości panowie! na cześć onych przyszłych pokoleń! Niechże im Bóg błogostawi i pozwoli ustrzec tej spuścizny, którą im odrestaurowaną naszym trudem, naszym potem i naszą krwią, zostawujem. Niech, gdy ciężkie czasy nadejdą, wspomną na nas i nie desperują nigdy, bacząc na to, że nie masz takowych terminów, z których by się *viribus unitis* przy Boskich *auxiliach* podnieść nie można.

Cytat 2.

” Jestli na świecie drugi kraj, gdzie by tyle nieładu i swawoli dopatrzeć można?... Co tu za rząd? Król nie rządzi, bo mu nie dają... Sejmy nie rządzą, bo je rwą...

Nie masz wojska, bo podatków płacić nie chcą; nie masz posłuchu, bo posłuch wolności się przeciwi; nie masz sprawiedliwości, bo wyroków nie ma komu egzekwować i każdy możniejszy je depce; nie masz w tym narodzie wierności, bo oto wszyscy pana swego opuścili; nie masz miłości do ojczyzny, bo ją Szwedowi oddali za obietnicę, że im po staremu w dawnej swawoli żyć nie przeszkodzi... [...] Który by w świecie naród nieprzyjacielowi do zawojowania własnej ziemi pomógł? Który by tak króla opuścił, nie za tyraństwo, nie za złe uczynki, ale dlatego, że przyszedł drugi mocniejszy? Gdzie jest taki, co by prywatę więcej ukochał, a sprawę publiczną więcej podeptał? [...] Niechże mi kto choć jedną cnotę wymieni: czy stateczność, czy rozum, czy przebiegłość, czy wytrwałość, czy wstrzeźliwość? Co oni mają? Jazdę dobrą? tak! i nic więcej... To i Numidowie ze swej

jazdy słynęli i Gallowie, (...) a gdzież są? Zginęli, jak i ci zginąć muszą. Kto ich chce ratować, ten jeno czas próżno traci, bo oni sami nie chcą się ratować!... Jeno szaleni, swawolni, źli i sprzedajni tę ziemię zamieszkują!

Cytat 3.

”Gdy rozejrzę się po świecie, próżno pytam, gdzie jest taki drugi naród, w którymby chwała Boga starożytnej szczerości trybem trwała i pomnażała się coraz bardziej... Próżno patrzę, gdzie drugi naród, w którym tak otwarty kandor żyje; gdzie państwo, w którymby o tak piekielnych bluźnierstwach, subtelnych zbrodniach i nigdy nieprzejednanych zawziętościach, jakich pełne są obce kroniki, nigdy nikt nie słyszał... Niechże mi pokażą ludzie, w dziejach świata biegli, inne królestwo, gdzieby wszyscy królowie własną spokojną śmiercią umierali. Nie masz tu nożów i trucizn, nie masz protektorów, jako u Angielczyków... Prawda, mój panie, zawinił ten naród ciężko, zgrzeszył przez swawolę i lekkość... Ale któryż to jest naród nigdy niebłądzący i gdzie jest taki, któryby tak prędko winę swą uznał, pokutę i poprawę rozpoczął? Oto już się obejrzeli, już przychodzą, bijąc się w piersi, do twego majestatu... [...] Zaufaj im, panie, bo oto tęsknią już za swą krwią jagiellońską i za ojcowskimi rządami twemi...

Jedź między nich... Ja, ja niewiasta, nie lękam się zdrady, bo widzę miłość, bo widzę żal za grzechy i restauracją tego królestwa, na które cię po ojcu i bracie powołano. Ani mi się też podobna rzecz zdawa, by Bóg miał zgubić tak znaczną Rzeczpospolitą, w której światło prawdziwej wiary płonie.

Praca domowa

1. Wyszukaj oraz opisz wydarzenie historyczne, którego przebieg zapisał się w zbiorowej świadomości Polaków inaczej, niż miało to miejsce w rzeczywistości. Określ przyczyny oraz konsekwencje takiego sposobu postrzegania tego wydarzenia.
2. Zajmij stanowisko wobec problemu, czy powieści Henryka Sienkiewicza powinny być współcześnie określane mianem powieści historycznych, czy też lepsze byłoby określenie powieści o historii. Sformułuj dwa argumenty na poparcie swojej tezy.

Dla nauczyciela

Autorka: Marzenna Śliwka

Przedmiot: Język polski

Temat: Władca historycznej wyobraźni. O Sienkiewiczowskiej wizji historii

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

Zakres podstawowy

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;

14) przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, które mogą stanowić argumenty na poparcie jego propozycji interpretacyjnej;

15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

- 1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;
- 2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

- 1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;
- 2) rozumie zróżnicowanie składniowe zdań wielokrotnie złożonych, rozpoznaje ich funkcje w tekście i wykorzystuje je w budowie wypowiedzi o różnym charakterze;
- 3) rozpoznaje argumentacyjny charakter różnych konstrukcji składniowych i ich funkcje w tekście; wykorzystuje je w budowie własnych wypowiedzi;

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

- 1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły *nie* oraz partykuły *-bym, -byś, -by* z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń *-ji, -ii, -i*; zapisu przedrostków *roz-, bez-, wes-, wz-, ws-*; pisowni przyimków złożonych; pisowni nosówek (*a, e*) oraz połączeń *om, on, em, en*; pisowni skrótów i skrótowców;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

- 1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
- 6) rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych i stosuje je we własnych tekstach;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

- 6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;

IV. Samokształcenie.

1) rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

2) porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- opisuje, w jaki sposób Henryk Sienkiewicz kreował w swoich utworach określoną wizję historii Rzeczypospolitej,
- analizuje współczesną recepcję powieści historycznych H. Sienkiewicza,
- odróżnia fakty od opinii, prawdę od fałszu,
- redaguje tekst o charakterze argumentacyjnym.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- śniegowa kula.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;

- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie mogą na kilka dni przed lekcją przeprowadzić ankietę w szkole, pytając, czy uczniowie czytają powieści historyczne, czy je lubią i dlaczego.
2. Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał „Władca historycznej wyobraźni. O Sienkiewiczowskiej wizji historii”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel rozpoczyna lekcję od nawiązania do zadania wykonanego przez uczniów w domu – prosi o przedstawienie wyników ankiety i prezentację argumentów. Wspólnie z uczniami komentuje wyniki ankiety. Rozpoczyna się krótka rozmowa wprowadzająca. Nauczyciel zadaje pytania:
 - a) Jakie powieści historyczne przeczytaliście?
 - b) Czym się różni powieść historyczna od innych odmian powieści?Nauczyciel komentuje wypowiedzi uczniów.
2. Podanie celu i tematu zajęć.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel prosi, by uczniowie, w parach, zapoznali się z mapą myśli, a następnie wykonali polecenie 1 zamieszczone w tej sekcji. Po upływie wyznaczonego czasu uczniowie przedstawiają tytuły powieści historycznych Sienkiewicza, uzasadniając swój wybór poprzez wskazanie tych cech powieści, które świadczą o ich przynależności gatunkowej. Później nauczyciel pyta: jak oceniacie Sienkiewiczowską wizję historii? Jak mogła wpływać na czytelników współczesnych autorowi, a jak wpływa na dzisiejszych odbiorców? Uczniowie odpowiadają, posilkując się mapą myśli i informacjami z bloku tekstowego.
2. Uczniowie wykonują indywidualnie ćwiczenie nr 2. (sekcja „Sprawdź się”). Następnie łączą się w pary, potem w czwórki (metoda kuli śniegowej). Dyskutują na temat zarzutów i pochwał kierowanych pod adresem autora. Oceniają ich zasadność z punktu widzenia współczesnego czytelnika, nie zapominając o przemyślanej argumentacji. Zapisują swoje opinie. Po wykonaniu zadania nauczyciel prosi o przedstawienie wniosków i ewentualny komentarz.

Faza podsumowująca:

1. Po wykonaniu zadań nauczyciel zadaje pytania:
 - Dlaczego, według Ryszarda Koziółka, nie można ignorować twórczości Sienkiewicza?
 - Jaka jest Wasza opinia na temat odstępstw od prawdy historycznej w twórczości

Sienkiewicza?

• Ludwik Hieronim Morstin powiedział: „Powieściopisarz nie musi być historykiem. Prawda powieści może być inna niż prawda historii”. Czy uważacie, że autor powieści historycznej powinien być wierny historii, czy może wykorzystać ją zgodnie z własną wyobraźnią?

Uczniowie wypowiadają się, argumentując swoje opinie. Uczniowie dzielą się przemyśleniami, które komentuje nauczyciel. Jako podsumowanie lekcji uczniowie wykonują ćw. 9 (sekcja „Sprawdź się”).

Praca domowa:

1. Do wyboru:

a) Wyszukaj oraz opisz wydarzenie historyczne, którego przebieg zapisał się w zbiorowej świadomości Polaków inaczej, niż miało to miejsce w rzeczywistości.

Określ przyczyny oraz konsekwencje takiego sposobu postrzegania tego wydarzenia.

b) Zajmij stanowisko wobec problemu, czy powieści Henryka Sienkiewicza powinny być współcześnie określane mianem powieści historycznych, czy też lepsze byłoby określenie powieści o historii. Sformułuj dwa argumenty na poparcie swojej tezy.

Praca dodatkowa:

Przeprowadź wywiad wśród członków rodziny lub znajomych na temat tego, jakie mają zdanie na temat powieści Sienkiewicza. Zapisz wnioski.

Materiały pomocnicze:

- Tadeusz Bujnicki, *Powieść historyczna według Sienkiewicza. Teoria i praktyka*, „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2016, nr 5.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedialne „Mapa myśli” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.